

Леонід Зашкільняк

ПРО “ВАЖКУ” ІСТОРІЮ ТА ЇЇ ПИСАННЯ (МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАГИ)

У статті автор пропонує методологічні зауваги щодо написання т. зв. “важкої історії”, а саме, інтерпретації минулих подій та осіб, де стикаються відмінні у культурному, національному, державному, релігійному та іншому відношеннях погляди, обтяжені багатьма історичними стереотипами.

Ключові слова: “важка історія”, методологія, писання історії, “історична правда”, історичні міфи, термінологія, інтерпретація подій.

Зазвичай говориться про “важку” історію, коли вона наповнена драматичними чи навіть трагічними подіями для окремих людей, спільнот, держав. Щоправда, такою є будь-яка історія, за виключенням хіба що історії реклами і погоди, хоча і там є свої драматичні сюжети. Тому в цьому місці йдеться про написання історії, ускладненої насамперед точкою зору історика, того, хто покладає на себе обов’язок “об’єктивності” і незаангажованості. І саме тут і тоді виникають “важкі” питання перед тою особою, що береться за справу її писання.

Передусім, треба визначити, що є “історією” і як її треба писати. Перше, що приходить до голови після ознайомлення хоча б з невеликою частиною величезної літератури предмету, є думка, що історія виступає підсумком дослідницьких намірів особи в реконструюванні минулих діянь окремих людей і спільнот в найрізноманітніших галузях людських взаємин. Написання такої історії, на перший погляд, не представляє якихось спеціальних труднощів. Для цього існує досвід попередніх фахівців, джерела, методи, парадигми і все те, що напрацювало людство за багато століть зацікавлень своїм минулим. З яких би позицій не дивитись на минуле – модерних, постмодерних чи якихось інших – дослідник завжди має можливість конструювання історії і писання історичних текстів, які, що найважливіше, репрезентують його власну версію “того, що було насправді”.

Історію і творять, і пишуть Люди. Але вони не вічні й не універсальні, а їхнє життя проходить там і тоді, де вже склались певні суспільні взаємини, вони є продуктом цих стосунків, вірніше продуктом цих стосунків є їхня свідомість. І хоча більшість людей розуміє минулість всього суцього, але пам’ять, звичай і традиція міцно тримають їхню свідомість в своїх обіймах. Замість того, щоб думати в сучасних категоріях про майбутнє і з позицій майбутнього, люди постійно задивляються у минуле, мислять категоріями, нагромадженими на даний момент і дане місце. Чи це погано? Напевно ні. Просто інакше мислити не можливо. Хіба що в утопічних творах типу “фентезі”.

З другого боку, треба звернути пильну увагу на соціальну функцію історії, тобто історичного знання як такого. Тривіальним є твердження, що без історії немає Людини, немає будь-якої спільноти (community), немає народу і держави. Кожна з них – і Людина і Спільнота – творяться, ідентифікуються і шануються через свою “біографію”, тобто свою історію, якою б вона не була. Цю історію, як історичні знання і пам’ять, творять представники певної спільноти, а не абстрактні спільноти як такі. Ці творці приймають культурний багаж спільноти й її сподівання як свої власні й обґрунтовують їх в своїх історично-біографічних

конструкціях-текстах. Вони конструюють історію на матеріалі та уявленнях минулого.

Ось і виникає, і вічно виникатиме колізія між людським прагненням до кращого майбутнього і постійним шуканням його в минулому. Ця колізія неунікненна і неподоланна – просто одне минуле буде замінюватись іншим, але колізія залишатиметься. Так само, як залишатиметься вічна пізнавальна суперечність між пізнаним і пізнаваним (*cogniti ve collision*): пізнане вже не є тим, що представлено у знанні (*perceived phenomenon is not that which is presented in knowledge*).

Іншими словами, в історії завжди залишатиметься небезпека витягання з шухлядки минулого таких її моментів, котрі можуть бути інструментально використані з метою загострення згаданої колізії, або протиставлення різних “суспільних біографій”. Будь-яка історія як “біографія” чи то людини чи то спільноти заснована на протиставленні “себе” та “іншого”, однієї спільноти з іншою спільнотою. Іншого шляху самоідентифікації немає. З цим треба рахуватись і пам’ятати всім – і дослідникам і загалу. Бути над цією колізією не дано нікому, хто здатен до соціальної самоідентифікації (нездатні тільки психічно хворі особистості!). Історія як інструмент формування індивідуальної та соціальної свідомості залишатиметься вічним інструментом самоідентифікації. Тому з ним треба обходитись дуже обережно. І головна засада тут, як видається, одна: визнання і повага “іншого” як самого себе.

Яскравим прикладом такого інструментального використання історії є сучасні події російської агресії проти України. Російські маніпулятори пропаганди витягають з шухлядки історії елементи важкої біографії українців і намагаються показати, що ніякого українського народу не було і немає, а є тільки бандерівські “фашисти”, котрі за завданням Заходу плетуть інтриги проти “великої Росії”, прагнучи її знищити (!). Абсурд цих міркувань, витягнутих з нетаємних сховищ російської імперської ідеології та політики, на жаль, часом падає на благодатний ґрунт багатоговоркого обдурювання народів імперії саме історією.

Не менш складними залишаються проблеми інтерпретації минулого взаємин українців і поляків, зокрема в роки Другої світової війни, де обидві сторони можуть представити “тверді” аргументи своєї “правоти” і “правдивості”. Дійсно, є факти знищення поляків українцями, так само як і українців поляками в роки воєнної завірюхи, є довгий перелік попередніх історичних конфліктів. Але трактувати ці конфлікти як одностороннє винищення одних другими неправомірно ні з точки зору права, ні з точки зору історії.

У таких умовах, напевно, особлива відповідальність покладається на тих, хто фахово займається продукуванням історичних схем і концепцій, на істориків. У зв’язку з цим постає логічне запитання: що можуть сказати історики, коли вони так само причетні до творення біографій своїх спільнот, а, значить, вільно чи невільно бачать минуле з позицій суб’єктності цих спільнот? Час наївної віри в те, що хтось може дійти до “історичної правди” за взірцем Леопольда фон Ранке, давно минув.

Нині ми повинні усвідомлювати, що правда є культурно-ціннісним феноменом, а значить і правда ніколи не буває одною. Тому і писання історії істориком завжди залишатиметься “важкою” працею, а творені ним історії – завжди будуть “важкими” історіями. Оскільки “правда” історика, оперта на вивченні та інтерпретації джерел, все одно буде його правдою, його культурно-ціннісним баченням минулого, але не буде “правдою” іншого історика або споживача історії, який дотримується інших культурно-ціннісних установок. Дуже влучно ще наприкінці ХІХ століття сказав німецький історик Гайнріх Готтгард фон Трейтчке: “Об’єктивним історик може бути тільки в одній ситуації – коли лежить у труні”.

А ще гірше, коли історична “правда” історика суперечить виробленим, схваленим й усталеним у спільноті міфам і стереотипам, подолання яких може навіть підірвати саму цю спільноту. Історики й вчені інших наук чудово розуміють (або вдають, що розуміють!), корисність і необхідність міфів і стереотипів у справі формування суспільної свідомості. Усвідомлюють вони також і минуцність цих міфів і стереотипів. Однак їх подолання складає одну з найтрудніших проблем соціальної психології, пов’язану з інерцією людського мислення. Наука власне і є тим “терапевтом”, який повинен своєчасно сигналізувати, коли історія перестає бути двигуном і перетворюється на тягар.

З нескінченної кількості прикладів тривкості міфів і стереотипів назву тільки два, важливі для розуміння сучасних подій в Україні і Центрально-Східній Європі загалом. Загальною тезою сучасної російської історіографії, що відображена у літературі та підручниках, є положення про “розширення” території Московської держави шляхом “освоєння” і “приєднання” нових земель, яке призвело до утворення Російської імперії. Однак, практично майже ніде ми не зустрінемо терміну “колоніальні завоювання”, які супроводжувались підкоренням і винищенням місцевого населення. Можна поставити риторичне запитання: так що ж відбувалось у XV–XVIII століттях – освоєння і приєднання чи завоювання і використання? Відповідь лежить у рамках ціннісно-історичних категорій, які ми можемо надавати з позицій сучасності.

Те саме торкається і України, котра нібито майже “добровільно” приєдналася до Росії, а потім і СРСР у XX ст. Насправді ж йдеться не про якісь “громадянські війни чи конфлікти” XVII–XVIII ст. або 1918–1922 років вже XX ст., які є вигадкою російських пропагандистів з метою приховати справжні механізми і цілі подій, а звичайною агресією сусідньої держави проти Гетьманщини чи Української Народної Республіки. Але поширені стереотипи продовжують існувати і продовжувати руйнувати національну консолідацію українців (і не тільки їх!) на догоду імперським інтересам.

Подібний приклад стереотипізації можна навести і щодо українсько-польських стосунків. Виходячи виключно з позицій польської історичної державності сучасні польські історики значною мірою ігнорують всі українські національно-державницькі рухи, відмовляючи їм у легітимності на противагу легітимності польських Річей Посполитих. Тому й УНР, ЗУНР, а також український визвольний рух в роки Другої світової війни сприймається як щось нелегітимне, антипольське і антигуманне, зокрема в оцінці т.зв. “Волинських подій” 1943–1944 рр. Насправді, за всім цим стоїть зовсім однобічний погляд на події, в яких великодержавна позиція завжди стоїть вище, ніж національно-визвольна. А значить, у залишку маємо “більш вартісні” і “менш вартісні” народи, більш вартісні історії і менш вартісні. Чи варто сумніватися, що ці міфи перетворились на тривалі стереотипи і продовжують визначати світогляд багатьох людей, зокрема на пострадянському і посттоталітарному європейському просторі!?

З усього цього можна зробити такий висновок: “важка” історія починається там, де народжується її інтерпретація, де стикаються відмінні в культурному, соціальному, етнічному, державному та інших відношеннях погляди і світогляди, на додаток ще й обтяжені численними історичними стереотипами. Узгодження цих поглядів можливе тільки за умови визнання існування “багатьох правд”, або, іншими словами – погодження з існуванням “Іншого”. Це, на мою думку, найперша і найважливіша умова при писанні будь-якої “важкої” історії.

Друга важлива умова писання “важкої” історії – це критерії оцінки та інтерпретації подій та осіб минулого. Тут очевидною небезпекою є застосування до інтерпретації біжучих політичних, ідеологічних, релігійних, соціальних чи інших групових критеріїв, котрі завжди змінюють або трансформують самі події

і факти. Якщо відкинути ці групові впливи, то залишаються тільки загальногуманістичні критерії, в центрі яких є добро кожної людської одиниці і право на її існування, яке б не порушувало також права інших.

Третя умова полягає в обов'язку історика бачити всю "різноманітність" минулої дійсності, яка в принципі не зводиться і не підпорядковується одній меті й одній ідеї. Кожна епоха сповнена одиниць і груп з відмінними життєвими цілями, прагненнями і світоглядами, а також цінностями. Найрізноманітніші історичні міфи, залишаючись тривкими через інерцію людського мислення, поширювали генералізацію подій на великі людські маси – нації, держави, класи, релігії, забуваючи і нехтуючи поділами всередині цих мас. Тому історичний процес інтерпретували і продовжують інтерпретувати через ідеї і дії окремих осіб і груп, приписуючи їх великим людським спільнотам і, відповідно, покладаючи на них відповідальність за т.зв. "історію". Тому історик повинен віднайти і оцінити "авторів" ідей і дій, а не покладати всю відповідальність на цілі спільноти.

Урешті четверта, хоча й не остання умова підходу до писання "важкої" історії – термінологія. Відповідальний історик завжди повинен усвідомлювати, що термінологія певної епохи є переповнена емоційними публіцистичними метафорами, що народжуються в політичній, ідеологічній боротьбі та протистоянні. Зі зміною епохи ця термінологія перетворюється в інші форми, і тоді, скажімо, "злочинні банди" можуть трансформуватися в "загони самооборони", а звичайні "солдати удачі" перетворитись на "ополченців" і навпаки. Врахування цього вимагає від історика обережного вживання термінології, яка може відмінно інтерпретуватися іншими істориками, а також спільнотами.

Наприкінці цих коротких заміток можна ризикнути ствердити, що назагал не існує "важкої" історії. Існують тільки труднощі істориків в інтерпретації минулих подій та осіб, особливо тих, де стикаються відмінні у культурному, національному, державному, релігійному та іншому відношеннях погляди, котрі ще на додаток обтяжені багатьма історичними стереотипами. І тому фаховим історикам, на яких покладена особлива відповідальність за створення й поширювані історичні знання, варто пам'ятати про "історичність", тобто змінність їхніх власних інтерпретацій, які можуть бути цінними тільки тут і тільки до завтра. А тому їм не слід забувати просту лікарську вимогу – не нашкодь!

Леонид Зашкильняк

О "ТЯЖЕЛОЙ" ИСТОРИИ И ЕЕ НАПИСАНИЕ (МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ)

В статье автор предлагает методологические замечания по написанию т. н. "тяжелой истории", а именно, интерпретации прошлых событий и лиц, где сталкиваются отличительные в культурном, национальном, государственном, религиозном и другом отношениях взгляды, обремененные многими историческими стереотипами.

Ключевые слова: "тяжелая история", методология, написание истории, "историческая правда", исторические мифы, терминология, интерпретация событий.

Leonid Zashkilnyak

ABOUT "DIFFICULT" HISTORY AND ITS WRITING (METHODOLOGICAL COMMENTS)

In the article the author suggests the methodological comments on the writing of the so-called "difficult history", namely, the interpretation of the past events and people who encountered different cultural, national, state, religious and other attitudes, encumbered by many historical stereotypes.

Keywords: "difficult history", methodology, writing of history, "historical truth", historical myths, terminology, interpretation of events.